

היה או לא היה? – הקיבוצים לא רצו לקלוט עולים מארצות האסלאם

רחל כהן-פרידהיים

במאמר זה תיבחן הסוגיה: האומנם לא רצו הקיבוצים, בתקופת העלייה הגדולה בשנים 1948-1954, לקלוט עולים מארצות האסלאם אל תוך הבית הקיבוצי ואל תוך החברה הקיבוצית בהשוואה לנכונותם לקלוט עולים אשכנזים,¹ או שמא היתה זו עלייה שכמעט הפכה מוסכמה? סוגיה זו חשובה להבנת היחסים בחברה הישראלית, שכן ליחסים שנוצרו אז בין הקיבוצים ובין יוצאי ארצות האסלאם השפעה רבה על מעמדה של התנועה הקיבוצית בחברה הישראלית ועל היחסים בין החברה הקיבוצית ובין יוצאי ארצות האסלאם עד עצם היום הזה. לא אחת אנו עומדים נדהמים אל מול עומק הרגשות השלייליים של עולים מארצות האסלאם כלפי הקיבוצים כפי שהם באים לידי ביטוי בתקשורת ואף ברחוב. אפשר לשער שחלק מהרגשות השלייליים נובעים מהמפגש בין העולים לחברי הקיבוץ בשנים הראשונות למדינה. ייתכן שהטענה בדבר אי-נכונותם של הקיבוצים לקלוט עולים אלה צמחה מתוך הרגשות השלייליים שהתפתחו אחר כך, והם תוצאה של עניינים אחרים שאינם קשורים לנכונות לקלוט את יוצאי ארצות האסלאם בבית הקיבוצי.²

למרות השפעתו של הנושא על החברה הישראלית, עד כה היה המחקר בנושא קליטת העלייה מארצות האסלאם בקיבוצים כללי וחלקי ונעשה במסגרת חקר קליטת העלייה הגדולה בארץ³ או במסגרת חקר קליטת עליית הנוער בקיבוצים.⁴

התקופה שאדון בה במאמר זה היא תקופת קליטת העלייה הגדולה בשנים 1948-1954. המאמר מבוסס בעיקר על מקורות ראשוניים, בני הזמן, שנאספו מתוך ארכיונים וכתבי

1. בחברה הישראלית 'אשכנזים' הוא כינוי ליוצאי אירופה, ואילו 'מזרחים' הוא כינוי לעולים מארצות האסלאם. במאמר העדפתי להשתמש בביטוי 'יוצאי ארצות האסלאם'.
2. נושאים כגון העבודה השכירה בקיבוצים, היותם של חברי הקיבוצים סמל לאשכנזים הוותיקים הקולטים, והרחקתם של חניכי תנועת עליית הנוער שהתחנכו בקיבוצים ממשפחתם או מהדת.
3. דבורה הכהן, עולים בסערה, ירושלים 1992; משה ליסק, העלייה הגדולה בשנות החמישים: כישלוננו של כור ההיתוך, ירושלים 1999.
4. אלכסנדר אבנת, השפעת החינוך בחברות הנוער על צעירים מעדות המזרח, חיפה 1982.

עת, וכמעט אינו מתבסס על מקורות מאוחרים ועל מחקרים בנושאים קרובים. המקורות העמידו קושי גדול, שכן יש דיספרופורציה בולטת בין המקורות שמקורם בתנועה הקיבוצית לבין אלה שמקורם אחר. בארכיונים של המדינה, של הסוכנות ושל מחלקת ההתיישבות של הסוכנות כמעט אין עיסוק בנושא קליטת העלייה הגדולה בקיבוצים, אך הנושא מתועד בתנועות הקיבוציות בכמות עצומה של מסמכים. רוב החומר בן התקופה משקף דברים שנכתבו ונאמרו על העלייה ולא מפי העולים. העולים סיפרו או כתבו על תקופת שהייתם בקיבוץ עשרות שנים לאחר עלייתם ארצה. עדויותיהם הושפעו מאוד מהזמן שעבר ומהמציאות שהשתנתה, ולפיכך אשתמש בהם שימוש מועט ביותר.

הקליטה בקיבוץ

כשקמה מדינת ישראל היו בארץ כ-650 אלף יהודים, מהם פחות מ-10% יוצאי ארצות האסלאם.⁵ בתקופת המחקר הלכה וגברה העלייה מארצות אלה משנה לשנה.⁶ בתוך שלוש שנים, מ-1949 עד 1951, עלו לארץ קרוב ל-700 אלף עולים, כ-230 אלף מהם באו מאסיה, וכ-85 אלף מצפון אפריקה. רובם הגיעו במסגרת עליית רוב קהילתם. ארצות המוצא היו עיראק (120 אלף), תימן (35 אלף), טורקיה (35 אלף) ולוב (40 אלף). כמו כן החלה עליית קהילות מפרס, מטוניס וממצרים.⁷

רוב הציבור בארץ אינו מודע לכך, אך התנועה הקיבוצית היתה מיעוט קטן מאוד ביישוב היהודי בארץ ישראל. בשנת 1947 הגיע אחוז חברי הקיבוצים באוכלוסייה לשיא: 7.78% (49,041 נפש). לאחר מכן הלך וירד. בשנות החמישים נע אחוז חברי הקיבוצים מ-4% ל-5% מכלל האוכלוסייה היהודית בארץ. הגידול באוכלוסיית הקיבוצים לקראת קום המדינה נבע מקליטה גדולה של ניצולי שואה, שהיו בין שליש למחצית מאוכלוסיית הקיבוצים.⁸ עובדה זו השפיעה מאוד על הלך הרוחות בקיבוצים וגם על יכולת הקליטה שלהם. על אף היותה מיעוט קטן, ייצוגה של התנועה הקיבוצית במשימות הלאומיות בתקופת המנדט היה ללא שום פרופורציה לחלקה באוכלוסייה. כשעיקר העשייה למען הצינונות היה על בסיס וולונטרי, לקיבוצים היה חלק מרכזי בכיצוע המשימות הלאומיות

5. משה סיקרון, העלייה לישראל 1948-1953, ירושלים 1957 (להלן: סיקרון, העלייה לישראל).
6. בעשור הראשון למדינה התחסלו כמעט כל הקהילות היהודיות בארצות האסלאם, ורוב חבריהן עלו לארץ. בשנת 1949 העולים מהמזרח היו 47% מכלל העולים, ב-1950 – 50%, ב-1951 – 72%, ב-1952 – 70%, ב-1953 – 72%, ב-1954 – 87%, וב-1955 – 91%, הנתונים על פי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל, 1991, אוכלוסייה, עמ' 21.
7. שנתון הממשלה, תשי"ב, עמ' 209. וכן לפי נתונים מתוך: סיקרון, העלייה לישראל, לוח 32A.
8. רחל כהן-פרידהיים, 'החלוץ שנותר מאחור: הקיבוצים וקליטת העלייה 1948-1954', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשס"ד, עמ' 67, 78-83 (להלן: כהן-פרידהיים, 'החלוץ שנותר מאחור').

היה או לא היה? – הקיבוצים לא רצו לקלוט עולים מארצות האסלאם

של היישוב היהודי בארץ: בהתיישבות, בשליחות ובכיטחון. גם בקליטת העלייה פעלה התנועה הקיבוצית משנות העשרים עד קום המדינה: כשליש מהעולים לארץ נקלטו בקיבוצים המעטים מיד עם עלייתם, אף על פי שרובם לא נשארו במשקים לאורך זמן.⁹ קליטת העלייה הגדולה היתה המשימה הלאומית העיקרית בשנים הראשונות שלאחר קום המדינה. רק על רקע זה אפשר להבין את הדרישה האבסורדית מהקיבוצים, שהיו בהם כ-50 אלף נפש, לקלוט בביתם חלק גדול מהעולים, בסך הכול יותר מ-700 אלף נפש. כל הרואה את המספרים הללו מבין כי הקיבוצים לא יכלו לעמוד במשימה של קליטת העלייה הגדולה.

הטענה הרווחת היום בציבור ואף בקרב חוקרים היא שבשנותיה הראשונות של המדינה סירבו הקיבוצים לקלוט עולים.¹⁰ רבים רואים בהתקפותיו של בן-גוריון על הקיבוצים, ובעיקר בנאומו בכנסת, נאום 'בוש ונכלם', הוכחה שהקיבוצים לא רצו לקלוט את העולים. אולם הקורא בעיון את דברי בן-גוריון בכנסת מגלה שבן-גוריון לא טען כלל שהקיבוצים מסרבים לקלוט את העולים במשקים, אלא להפך: 'אלפי החלוצים עשו גדולות במשקיהם ובקיבוציהם – מה עשו בשביל העלייה [...] עוד לא היה כשולן כזה ואני בוש ונכלם. הם עצמם יחלקו את מיטתם ואת פיתם עם אלה שהולכים למשק שלהם, אבל היהודים שבא ים הנה אינם רוצים ללכת למשקים, הם רוצים סתם להיות חקלאים'.¹¹

הטענה כי הקיבוצים סירבו לקלוט את העולים בכלל ואת העולים מארצות האסלאם בפרט עומדת בסתירה לעובדה שלתנועה הקיבוצית היה אינטרס מובהק לקלוט עלייה מכמה סיבות. קיבוצים רבים לא הגיעו למספר החברים הדרוש לשם קיום חברה הנושאת את עצמה והיו זקוקים לקליטה כדי לגדול. לאחר מלחמת העצמאות הועברו לרשות הקיבוצים קרקעות שדרשו עיבוד, ובמשקים היה מחסור גדול בכוח עבודה. המחסור

9. דיון רחב בנושא ראו במאמרו של ברוך כנרי, 'התנועה הקיבוצית במעבר מיישוב למדינה', בתוך: ורדה פילובסקי (עורכת), המעבר מיישוב למדינה, חיפה 1990, עמ' 187-197 (להלן: כנרי, 'התנועה הקיבוצית במעבר מיישוב למדינה').

10. 'בניגוד לתנועת המושבים [...] ראשי התנועה הקיבוצית היו משוכנעים, כי גם אם לא תקלוט עולים חדשים, תמשיך תנועתם להוביל [...] שהרי ממילא אין העולים מתאימים להתיישבות חקלאית. אדישותם כלפי גל העלייה [...]', מתוך: דן גלעדי ומשה שוורץ, 'ההתיישבות החקלאית', ישראל בעשור הראשון, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב 2002, עמ' 38-41 (להלן: גלעדי ושוורץ, ישראל); 'בן גוריון ציפה, שהקיבוצים יקלטו את העולים במשקיהם [...] התנועות הקיבוציות סרבו לקבל את התכתיב של בן גוריון [...] התנגדותם של הקיבוצים להיענות לקליטת עולים במשקיהם לא הקלה עליהם', מתוך: דבורה הכהן, הגרעין והריחיים: התיישבות העולים בנגב בעשור הראשון למדינה, תל אביב 1998, עמ' 24-26. הכהן מסבירה את הסיבות והרקע לאי-נכונותם של הקיבוצים לקלוט עולים. לעומתה, גלעדי ושוורץ רק מביאים הוכחות לחוסר רצונם של הקיבוצים לקלוט את העולים, ומתקבלת תמונה של אדישות הנובעת מתחושת עליונות ושנאת האחר.

11. דברי דוד בן-גוריון, 'חוק שרות הביטחון' (תיקון), דברי הכנסת, ג (תש"ו), עמ' 536. יש המביאים את הנאום ללא החלק המודגש כאן, ראו: גלעדי ושוורץ, ישראל, עמ' 40.

בעובדים גרם להעסקת עולים שכירים, בניגוד להחלטות מרכזי התנועות. קליטה גדולה יכלה לפתור את בעיית המחסור בעובדים. גם הצורך לשמור על המעמד הרם של התנועה הקיבוצית, שנבע מנכונות הקיבוצים לעמוד בראש המבצעים את המשימות הלאומיות, גרם לתנועה הקיבוצית כולה להיות מעוניינת בקליטת העלייה. מכאן שלקיבוצים היו מניעים רבים לרצות לקלוט עלייה.

במאמר ארון בשלוש קבוצות של עולים: (א) הקבוצה הגדולה של העולים המורכבת ממבוגרים בעלי משפחות שהגיעו ארצה עם עליית רוב קהילתם; (ב) קבוצת בני הנוער והילדים שנקלטו בקיבוצים, ורובם הגיעו ארצה עם עליית המשפחה כולה. ילדים בני שנתיים עד 12 נקלטו רובם במסגרת החינוך המשותף של ילדי הקיבוץ. בני הנוער, בני 12 ומעלה, התחנכו רובם בחברות נוער נפרדות; (ג) צעירים בני 17-21 נקלטו ישירות מן האנייה או שבאו לקיבוצים ממקומות שונים בארץ, בעיקר מהמעברות.

בגלל השוני ביחס הקיבוצים לקליטת כל אחת מהקבוצות והשוני ביחס של כל קבוצה לרעיון החיים בקיבוץ, אבחן בנפרד את קליטתה של כל קבוצה. מכיוון שהמאמר עוסק בשאלות של היסטוריה קרובה יש לו נגיעה באנשים חיים ובניסיונם האישי. לפיכך יש להניח כי מסקנות המאמר לא יתאימו לניסיון האישי של כל אדם.

קליטת משפחות ומבוגרים

מימיה הראשונים של התנועה הקיבוצית היא קלטה בעיקר צעירים אידאליסטים שהגיעו אליה בעקבות חברות בתנועת נוער שחניכיה קיבלו הכשרה אידאולוגית לקראת חיים במסגרת שיתופית, או צעירים שהגיעו למשקים עם עליית הנוער. מבוגרים ומשפחות נקלטו במשקים רק במקרים יוצאי דופן, רובם היו ניצולי שואה וחברי תנועות נוער חלוציות בעברם.¹² העלייה הגדולה מארצות האסלאם היתה מורכבת בעיקר ממשפחות שלמות ומקהילות שעלו לארץ בשלמותן. המשפחות מארצות אלה היו משפחות גדולות ורב-דוריות שלא התאימו כלל לקליטה בקיבוץ. גם הרעיונות הסוציאליסטיים, שעמדו בבסיס החיים בקיבוץ, לא היו מוכרים להם. הם היו חסרי כל הבנה של מהות חיי קיבוץ, לא היו מוכנים לשינויים באורח החיים שחיי הקיבוץ דרשו ולא היו מוכנים לנסות להיות בקיבוץ.¹³

12. מאיר שילוח, 'בגמר פרשת קפריסין', ידיעות הקיבוץ הדתי, 54 (אדר תש"ט), עמ' 16-19; דין וחשבון מפעולות המזכירות, ספטמבר 1949, לקראת הוועידה הרביעית של חבר הקבוצות, ארכיון גורדוניה ומכבי הצעיר, קיבוץ חולדה 2/144 (להלן: אגמ"ח).

13. קריש לוז, ספר הוועידה הרביעית של חבר הקבוצות, 1949.9.15-19, עמ' 26. 'יש להבין שרובם של העולים היו רחוקים מכל מושג של חיי שיתוף ואסור להתייחס לחברים אלה כפי שמתייחסים לקליטת עלייה חלוצית רגילה', מתוך: צ' שטיין, 'קבלת משפחות לקבוצותינו', ניב הגולה, מאי 1949, אגמ"ח 5/37.

היה או לא היה? – הקיבוצים לא רצו לקלוט עולים מארצות האסלאם

הקהילה הגדולה הראשונה שעלתה ארצה ממדינה מוסלמית היתה הקהילה מתימן. זו היתה התפוצה היחידה שאנשיה לא היו נתונים להשפעת התרבות האירופית בארץ מוצאם וגם לא נחשפו למודרנה. השוני התרבותי העצום יצר קשיים מרובים בקליטה בארץ, ואכן רק מעטים מעולי תימן נקלטו בקיבוצים. אפילו הצעירים לא התאימו לחברות הנוער בקיבוצים, שכן בגיל הקליטה של עליית הנוער רבות מהנערות כבר היו נשואות ואימהות לילדים, וכך גם מקצת הנערים.

רוב המשפחות שעלו מארצות האסלאם היו דתיות, פטרנליסטיות ורחוקות מרעיונות הסוציאליזם שעליהם היה מבוסס הקיבוץ. הן לא יכלו ולא רצו להיקלט בקיבוץ שעובדים בו בשבת, בחדר האוכל אין הפרדה בין מאכלי בשר למאכלי חלב, הילדים מתחנכים בחינוך משותף ואינם ישנים עם ההורים והמבוגרים במשפחה נדרשים לעבוד ללא משכורת.¹⁴ יש לציין כי לתנועת 'הקיבוץ המאוחד' היתה דווקא גישה חיובית לקליטת משפחות, ומשפחות שנקלטו במשקים כמעט לא עזבו. בקיבוץ המאוחד נקלטו משפחות מרובות ילדים שעלו מעיראק, בעיקר משפחות שבהן ההורים היו חברי תנועת נוער חלוצית בארץ המוצא.¹⁵ המאמץ בקליטת משפחות אלה, שהיו להן חמישה עד שמונה ילדים, היה גדול, אך חסר משמעות לעומת קליטת העלייה מעיראק. המשפחות שנקלטו היו מעטות והיו היוצא מן הכלל המלמד על הכלל: התנועה הקיבוצית לא הצליחה לקלוט משפחות מקרב העולים מארצות האסלאם.

בתנועת 'הקיבוץ הארצי' לא ניסו כלל לקלוט משפחות ולפעול בקרב העולים. את תנועת הקיבוץ הארצי הקימו בוגרי תנועת הנוער 'השומר הצעיר', בעלת המסורת של פעולה ממוקדת וברורה בעיקר בתחום החינוך המוקדם, ולכן מרב המאמצים הושקעו בקליטתם של קבוצות נוער עולה שבאו אל חברות הנוער במשקי הקיבוצים.¹⁶

קליטת ילדים ובני נוער

עד קום המדינה רוב הילדים ובני הנוער שנקלטו בקיבוצים עלו מאירופה.¹⁷ עם זאת, עוד בזמן מלחמת העולם ואחריה החלו להגיע לקיבוצים ילדים גם מארצות האסלאם. למשל, בקיץ 1945 נקלטו בקיבוצים 350 ילדים מסוריה (230 בקיבוץ המאוחד, 70 בקיבוץ הארצי ו-50 בקיבוץ הדתי). המשקים קלטו אותם בתוך חברת הילדים ובבתי הספר, נוסף

14. דוח ישיבת הנהלת הסוכנות, 27.3.1950, פרוטוקולים מישיבות הנהלת הסוכנות, הארכיון הצינוני המרכזי (להלן: אצ"מ).

15. אריה אבנרי, 'קליטת משפחות בתוך יישובינו', בקיבוץ, 104 (11.4.1952), עמ' 2-3.

16. שלמה רוזן, 'הקיבוץ הארצי בשעה זו', הרצאה בישיבת הוועד הפועל בקיבוץ הזורע לקראת מועצת הקיבוץ הארצי, מרחביה, אפריל 1950.

17. ילדים בני 12 ומעלה כבר נחשבו בני נוער ונקלטו בחברות נוער.

על קליטת ילדים יתומים ניצולי שואה מאירופה שהחלו להגיע באותו זמן ונקלטו רובם בקיבוצים.¹⁸

לאחר קום המדינה התמעטו עד מאוד בני הנוער והילדים שבאו מארצות אירופה, ומ-1949 הגיעו לארץ בעיקר ילדים ובני נוער מארצות צפון אפריקה, עיראק ופרס. נקלטים אלה לא היו יתומים, רבים מהם הגיעו ארצה עם הוריהם, ואחרים הקדימו רק מעט את שאר בני המשפחה.¹⁹

מראשית 1950 היתה קליטת הילדים והנוער העולה לקליטת העלייה החשובה ביותר בקיבוץ. על פי המסמכים שבארכיוני התנועות הקיבוציות, הרכב הקבוצות היה מעורב, אך רובם הגיעו מארצות האסלאם, בעיקר מצפון אפריקה ומעיראק. מצפון אפריקה היו שעלו ללא הוריהם והיו גם בני נוער מהמעברות שהוריהם הסכימו שיתחנכו בקיבוץ. בכל התנועות הקיבוציות קליטת ילדים ונוער היתה הדרך העיקרית לקליטת העלייה. היו תנועות קיבוציות שהצהירו במפורש על התרכזות בקליטת נוער, אך גם התנועות שלא הכריזו על כך במפורש התרכזו בקליטה ובחינוך נוער והשקיעו פחות מחשבה ומאמץ בקליטת מבוגרים. הסיבה היתה האכזבה והכישלון בקליטת מבוגרים וההבנה שהתנועה הקיבוצית לא מצליחה לשמש גורם חשוב בקליטתם בארץ, לעומת סיכוייה בקליטת הנוער. בלוח 1 אפשר לראות את מספר הילדים ובני הנוער שנקלטו בתנועות הקיבוציות מפרברואר 1949 עד פברואר 1950:²⁰

לוח 1: מספר הילדים ובני הנוער שנקלטו בתנועות הקיבוציות מפרברואר 1949 עד פברואר 1950

אחוז הילדים העולים והנוער העולה באוכלוסיית התנועה	אוכלוסיית התנועה	ילדים עולים	נוער עולה	
13.5%	21,912	786	2,161	בקיבוץ המאוחד
20.5%	13,611	943	1,853	בקיבוץ הארצי
12.8%	8,267	393	663	בחבר הקבוצות
8.6%	2,382	15	191	בקיבוץ הדתי
15.2%	46,172	2,137	4,868	סך הכול

18. חנה אברהמי, 'קליטת העולים מעדות המזרח', 60 שנה לקיבוץ המאוחד, רמת אפעל 1991, עמ' 115-124.
19. ישיבת מרכז חבר הקבוצות בתל אביב, 'על הנעשה בעליית הנוער', 3.11.1949, אגמ"ח 2/164, עמ' 5, 9; דוח ישיבת הוועד הפועל של הקיבוץ הארצי בשריד, 4-5.11.1949, ארכיון השומר הצעיר בגבעת הכיבה 5.10.5 (12) (להלן: אש"צ).
20. לוח 1 נבנה על סמך נתונים מתוך: ידיעות המזכירות, 12 (18.4.1950), אגמ"ח 1/163; 'הומר לעיון לחברי המרכז', לישיבת מרכז חבר הקבוצות, 18.2.1951, שם, 11/14; 'טבלת תנועת האוכלוסייה בקיבוץ הדתי בתש"ח', עלונים, לו (טבת-שבט תש"ט), עמ' 39-40; 'טבלת תנועת האוכלוסייה בקיבוץ הדתי בתש"ט', שם, לט (כסלו-טבת תש"י), עמ' 49-50; 'דוח מקליטת עולים בקיבוצים במשך הזמן 1.2.49-1.3.50', ארכיון הקיבוץ המאוחד ברמת אפעל 1/3/2 (להלן: אק"מ).

היה או לא היה? – הקיבוצים לא רצו לקלוט עולים מארצות האסלאם

מן הלוח עולה שבחבר הקבוצות נקלטו ילדים רבים ופחות בני נוער לעומת הקליטה בתנועות האחרות ובהתחשב בעובדה שהיתה זו תנועה קיבוצית קטנה.

בקיבוץ הארצי אחוז הנוער והילדים העולים מתוך אוכלוסיית הקיבוצים היה גבוה מאוד. למשל, בששת החודשים פברואר-יולי 1949 נקלטו בקיבוץ הארצי 20 חברות נוער, כ־140 בני נוער בכל חודש! בתנועה זו חייבו את כל המשקים, גם את המשקים הצעירים שעוד לא היתה בהם חברת ילדים, לקלוט חברות נוער.²¹

בתנועת הקיבוץ הדתי היו הילדים והנוער העולה פחות מ־9% מהאוכלוסייה, ותנופת הקליטה של בני נוער החלה לאחר ההתאוששות הראשונה מפגיעות מלחמת העצמאות.²² בראשית תש"ח דווח על קליטת 100 חניכים בלבד של עליית הנוער הדתי, בדיווח משיבת המזכירות המורחבת בכ"ו באלול תש"ט נמסר על יותר מ־200 בני נוער שנקלטו במשקים, והוחלט להגיע ל־300 חניכים. וכך היה.²³

קליטת ילדים

בשנים 1945-1954 נקלטו מאות ואף אלפי ילדים בתנועה הקיבוצית. היו אלה ילדים שעלו ללא הוריהם או כאלה שההורים הרגישו שאינם מסוגלים לטפל בהם. ההורים העבירו את הילדים לעליית הנוער, וזו שלחה אותם לקיבוצים, שכן בקיבוץ יכלו הילדים להיקלט לא רק במוסדות החינוך אלא גם במשפחות מאמצות. רוב הילדים העולים שהגיעו לארץ ללא הורים נקלטו בתנועה הקיבוצית. כל ילד שנקלט בא לקיבוץ כשלו סיפור חיים לא פשוט ונקלט לא רק במשק ובבית הילדים, אלא אף בתוך משפחה. בכל התנועות הקיבוציות ובכל המשקים היו משפחות אחרות, ולפעמים עשרות משפחות, שאל תוך האינטימיות המשפחתית שלהן קלטו ילדים, אימצו וגידלו אותם במשך שנים.

לקליטת ילדים היו כמה יתרונות שהפכו אותה לכדאית למשקים. עליית הנוער שיפרה את התנאים עבור ילדים בני עשר ומטה והוסיפה שיכון וכיתות בהתאם למספר הילדים שנקלטו. הילדים הנקלטים העלו את מספר התלמידים במשק ואפשרו פתיחת כיתות ובתי ספר גם במשקים שבהם מספר ילדי הקיבוץ היה נמוך.

דוגמה לכך אפשר לראות בקיבוץ כברי. לחברי המשק, שהגיעו מקיבוץ בית הערבה שננטש במלחמת העצמאות, היו רק ילדים מעטים בגיל בית הספר. בקיבוץ היה רק ילד

21. דין וחשבון ממועצת הקיבוץ הארצי הכ"ח בניר דוד, 17.6.1949; ידיעות הקיבוץ הארצי, 5.8.1949. לדיון נרחב בקליטת הנוער בקיבוץ הארצי ראו: עפרה קינן, 'בצלמנו כדמותנו', עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, 1989, עמ' 61-115.

22. מתוך עשרת המשקים של הקיבוץ הדתי, בגוש עציון ננטשו שלושה משקים, שישה אחרים ננטשו או נהרסו כמעט עד היסוד. המשק היחיד שלא נפגע קשה במלחמה היה קבוצת יבנה.

23. 'עניני קליטה', עלונים, כט (מרחשוון תש"ח); 'בשרה הקליטה', ידיעות המזכירות הקיבוץ הדתי, 59 (אדר תש"י).

אחד בן עשר. עבור ילד זה נבנתה כיתה שלמה של 17 ילדים שהורכבה רובה ככולה מילדים עולים. רוב הילדים היו שייכים לקבוצה של ילדים מצפון אפריקה שהגיעו דרך נורבגיה, לשם הם נסעו להחלים לפני העלייה. אליהם צורפו כמה ילדים מעיראק, ילד אחד ניצול שואה וכאמור בן המשק. כך הוקמה הכיתה. הכיתה, שנקראה 'כיתה נבטים', למדה בקיבוץ כברי עד סוף כיתה יב, וכמה מתלמידיה חברים בקיבוץ עד היום. בשכבה הצעירה יותר היו שלושה ילדי משק. גם להם הקימו כיתה של 13 ילדים. בכברי היו אומרים: 'זה לא שלמשק יש בית ספר, אלא שלבית הספר יש קיבוץ'.²⁴

בתקופה זו היו שתי דרכים של קליטת ילדים בקיבוץ: האחת – קליטה של קבוצות ילדים עולים שהתחנכו בקבוצות נפרדות מבני המשק, וכשהגיעו לגיל המתאים היו לחברת נוער; והאחרת – קליטה של ילדים יחידים בתוך מסגרות החינוך של ילדי המשק. לצורת קליטה זו הצטרפו ילדים צעירים ביותר, לעתים בני שנתיים או שלוש.²⁵

קליטת בני נוער

מקום המדינה עד ינואר 1951 קלטת עליית הנוער 40.5% מכלל בני הנוער העולה בני 13-16.²⁶ אם נותנים את הדעת ש-60% מחניכי עליית הנוער התחנכו בקיבוץ, מתברר ש-24.3%, דהיינו כרבע מכלל הנוער העולה בגילים אלה, התחנכו בקיבוץ. זאת עוד, לפני שבתנועה הקיבוצית הוחלט להתרכז בקליטת הנוער ובניסיון להגבירה. על פי דיווח הנהלת הסוכנות, בכל חודש נקלטו בתנועה הקיבוצית 700-800 חניכים חדשים.²⁷ הבנות היו פחות מ-20%, כלומר חלק נכבד מהנערים העולים מארצות האסלאם התחנכו בתקופה זו בחברות הנוער בקיבוצים. בלוח 2 אפשר לראות את מספר הילדים ובני הנוער שנקלטו בתנועה הקיבוצית בשנים תש"י-תשי"ג.

24. ריאיון שערכתי עם עליזה בדמור מקיבוץ כברי, 1.11.2001; ריאיון שערכתי עם תמר שקולניק מקיבוץ כברי, 14.12.2001.

25. גינה ריכטר, 'קליטת ילדים עולים בקבוצותינו', ידיעות המזכירות, חבר הקבוצות, 27 (3.8.1950). מספר הילדים העולים שהתחנכו בסוף 1950 במסגרת חבר הקבוצות הגיע ל-455, ראו: הנ"ל, 'מבעיות קליטת ילדים עולים', שם, 44 (21.12.1950); 'ילדים עולים בקיבוץ', בקיבוץ, 27 (אוקטובר 1950), עמ' 16.

26. חנוך רינות, נוער בונה ביתו, תל אביב תשי"ג, עמ' 53 (להלן: רינות, נוער בונה).

27. ישיבת הנהלת הסוכנות, 27.10.1950, פרוטוקולים של הנהלת הסוכנות, אצ"מ.

היה או לא היה? – הקיבוצים לא רצו לקלוט עולים מארצות האסלאם

לוח 2: מספר הילדים ובני הנוער שנקלטו בתנועה הקיבוצית בשנים תשי"ג–תשי"ג²⁸

שנה		תשי"ג		תשי"ב		תשי"א		תשי"ג	
תנועה		ילדים	נוער	ילדים	נוער	ילדים	נוער	ילדים	נוער
חבר הקבוצות והקיבוצים (איחוד הקבוצות והקיבוצים)		470	1,623	731	1,416	692	1,755	396	663
הקיבוץ המאוחד		775	1,506	606	1,745	651	1,649	786	2,161
הקיבוץ הארצי		590	2,287	791	2,170	1,013	1,937	1,243	1,856
הקיבוץ הדתי			379		279		177		95
סך הכול ²⁹		1,861	5,983	2,206	5,904	2,477	5,803	2,654	4,864

מלוח 2 עולה כי סך בני הנוער העולים שהתחנכו בתנועה הקיבוצית כולה עלה בתקופה זו, ואילו סך הילדים העולים ירד משנה לשנה.

בשנים תשי"ג–תשי"ג התחנכו בתנועה הקיבוצית כשמונת אלפים ילדים ובני נוער שהיו חלק נכבד מאוכלוסיית הקיבוץ. היו משקים שבהם מספר הילדים והנוער העולה היה כמעט שווה למספר החברים. בשנים אלה כמעט כל החניכים היו יוצאי ארצות האסלאם. מאמצע 1950 המצב הכלכלי של המדינה והסוכנות היה ככי רע, ולכן החליטה הנהלת הסוכנות לצמצם את התקציב של המחלקה לעליית הנוער.³⁰ המחלקה רצתה לצמצם ככל האפשר את מספר החניכים במסגרותיה. היה נימוק הגיוני לדרישה לצמצום מספר החניכים: לרוב החניכים היו הורים, ולפיכך עליית הנוער לא היתה מחויבת לטפל בהם. החלטת הסוכנות לצמצם את מספר החניכים במסגרות עליית הנוער נפלה בדיוק בזמן שכל התנועות הקיבוציות הגיעו למסקנה שקליטת העלייה המתאימה ביותר לקיבוץ היא קליטת נוער. התנועה הקיבוצית ניסתה אפוא להרחיב בכל דרך אפשרית את הקליטה של בני הנוער ופעלה להוספת חניכים לחברות הנוער במשקים ולהורדת גיל הנקלטים, ואילו עליית הנוער ניסתה לצמצם את מספר החניכים בגלל מצוקת התקציב.³¹

28. את לוח 2 בנית על פי משה שושני, ישיבת מרכז חבר הקבוצות, ידיעות המזכירות, חבר הקבוצות, 4.5.1950 (מידע על תשי"ג); האוכלוסייה בתנועה הקיבוצית תשי"א–תשי"ג, אק"מ, משק 3/103/2; מידע על הקיבוץ הדתי מתוך: 'חברות הנוער בקיבוץ הדתי', ידיעות המזכירות, הקיבוץ הדתי, 78 (1953.4.21).

29. יש פער בין המספרים בלוח ובין הסיכום שלהם משום שהסיכום הוא מספר כל הנקלטים בתנועה הקיבוצית, כלומר גם כאלה שנקלטו במשקי 'הנוער הציוני' ומשקי 'פועלי אגודת ישראל' ולא הופיעו בלוח בפירוט.

30. ישיבת הנהלת הסוכנות, 27.10.1950, פרוטוקולים של הנהלת הסוכנות, אצ"מ.

31. בתאריך 5.4.1951, בישיבה של המרכז החקלאי, נערך דיון על קליטת נוער בקיבוצים. שם הודיע משה קול, ראש המחלקה לעליית הנוער, שבגלל בעיות תקציב נאלצת המחלקה להקטין את קליטת הנוער בחצי והחלט לקבל רק 350 חניכים בחודש. בדיון שהתפתח באה לידי ביטוי ההתנגדות

כפי שעולה מלוח 2, שום תנועה קיבוצית לא בחרה באפשרות של צמצום קליטת הנוער בגלל הירידה בתמיכת הסוכנות והמחלקה לעליית הנוער.

באותה העת החל מחסור במועמדים להצטרפות לחברות הנוער. המשקים עמדו בתור לקבלת חברות נוער, אך לא היו די קבוצות. הסיבה העיקרית למחסור היתה שהנוער והילדים עלו ארצה במסגרת משפחתית, ורובם לא היו מעוניינים לעזוב את משפחתם כדי להיכנס למסגרת החינוכית של עליית הנוער. באמצע 1950 המתונו עשרים משקים של הקיבוץ הארצי לקבלת קבוצות.³² גם בקיבוץ המאוחד נמסר על תור דומה.³³ בחבר הקבוצות לחצו המשקים על מזכירות התנועה בפניותיהם ובבקשותיהם, אך לא היו חברות נוער המוכנות לקליטה.³⁴ שלא כמו בשאר התנועות הקיבוציות, בתנועת הקיבוץ הדתי לא היה מחסור של מועמדים לקליטה בחברות הנוער, אלא להפך, היה מחסור במקומות קליטה. למשל, באוגוסט 1953 דווח שבכל אחת מהקבוצות של הקיבוץ הדתי התחנכה לפחות חברת נוער אחת (מצב כזה לא היה בשום תנועה אחרת) ושתי חברות נוער חדשות חיכו שיתפנה מקום באחד המשקים. אולם 'היה חשש שלא יהיה מקום קליטה עבורן, שזה מצב ממש ללא נשוא'.³⁵ כדי להתגבר על בעיית המחסור בחניכים, החליטו התנועות הקיבוציות החילוניות לארגן בעצמן חברות מתוך ריכוזי העולים. התנועות, ולעתים חברי המשקים בעצמם, יצאו לגייס חניכים לחברות הנוער.

קליטת הנוער לא היתה 'ענף' רווחי במשקים; אדרבה, היה זה עול כלכלי כבד, אך בכל התנועות הקיבוציות הבינו כי התשובה לצורך לגדול ולצורך להשתתף במשימה הלאומית העיקרית נמצאת בקליטת בני נוער. הבנה זו הביאה את תנועות הקיבוציות לחפש דרכים להרחיב את קליטת הנוער, גם על חשבון המשקים, בלי לחכות לעזרה וליזמה של המחלקה לעליית הנוער. בקיבוצים סברו שגם אם עליית הנוער התנערה מקליטת ילדים בגיל מסוים, על התנועה הקיבוצית לקלוט אותם על חשבונה.³⁶

הנמרצת של הקיבוצים לצמצום קליטת הנוער. הייתה דרישה להפריד בין התביעה הכספית ובין ממדי הקליטה ובשום אופן לא לצמצום את הקליטה. בסופו של הדיון הוחלט כי עליית הנוער תהיה מוכנה להרחיב את הקליטה בתנאי שהקיבוצים יסכימו להורדת דמי האחזקה ומן ההפרשים תמומן הרחבת הקליטה, ראו דוח על דיון במרכז החקלאי, בקיבוץ, 53 (10.4.1951), עמ' 2-3; הסוכנות היהודית, דוח סטטיסטי 1948-1952, עמ' 12, אצ"מ, 11.025; חנוך רינות, נוער בונה, עמ' 52; 'בעליית הנוער', ידיעות מזכירות הקיבוץ הדתי, 65 (6.4.1951), עמ' 1; דוח של מחלקת הקליטה בקיבוץ הארצי, אש"צ 2.13(3).

32. ש' רוזן, הרצאה במועצה הכ"ט של הקיבוץ הארצי בטבריה, 17.6.1950, ידיעות הקיבוץ הארצי, 4 (289).

33. ישיבת מזכירות מרכזת של הקיבוץ המאוחד, 24.4.1950, אק"מ 8/36.

34. דוח ישיבת המזכירות המורחבת של חבר הקבוצות, ידיעות המזכירות, חבר הקבוצות, 12 (13.4.1950).

35. מזכירות פעילה, 16.8.1953, 26.8.1953, ארכיון הקיבוץ הדתי בקבוצת יבנה (להלן: אק"ד) 885-119.

36. ישיבת מזכירות מרכזת של הקיבוץ המאוחד, 24.4.1950, אק"מ 8/36; שלמה רוזן, המשק הקיבוצי בתקופת מבחן, הרצאה במועצתה הכ"ט בטבריה, 16.6.1950, ידיעות הקיבוץ הארצי, 4

היה או לא היה? – הקיבוצים לא רצו לקלוט עולים מארצות האסלאם

רוב חניכי חברות הנוער באו ממחנות העולים, מהמעברות ומשכונות העולים בארץ. לחניכים אלה, שרובם היו כאמור יוצאי ארצות האסלאם, לא היה לאן לעזוב, ותופעת הנשירה של החניכים הצטמצמה מאוד. רובם יצאו מחיק משפחה חמה ואוהבת, ובאו לקיבוץ עקב משבר שעברה המשפחה בגלל העלייה ובגלל המצב הכלכלי הקשה. הרקע האישי של הנערים היה אמנם פשוט מזה של הנוער שהגיע לעליית הנוער מאירופה שלאחר השואה,³⁷ אך הידיעה שלהורים בעיות סוציו-אקונומיות קשות הכבידה מאוד על העבודה החינוכית. רבים מהחניכים הרגישו זרות רבה בהגיעם לקיבוץ, שרוב חבריו היו ממוצא אשכנזי. המטבח, שבו לא נשמרה כשרות, העמיד קושי גדול אצל חניכים, ופעמים רבות גרם משברים בין החניכים לבין המשק הקולט ובין החניכים להוריהם.³⁸

עד קום המדינה היו בני הנוער שהגיעו לחברות הנוער בקיבוץ מבוגרים יחסית, בני 15-17, ואילו לאחר קום המדינה היו רובם בני 12-14. בגלל גילם הצעיר הם שהו במשקים זמן רב יותר, שלוש עד שש שנים, ולכן הושפעו יותר מהחינוך התנועתי. הסיבה העיקרית להורדת גיל הקליטה היתה שמשגהו לגיל 14 הוטלה דאגת הפרנסה על רוב הנערים שטיפלה בהם עליית הנוער. היה הכרח אפוא למצוא דרכים לקליטת נוער זה לפני הגיעו לגיל העבודה. לכן החלו לקלוט לחברות הנוער ילדים בני 12-13, בסוף כיתה ז, עוד לפני סיום בית הספר העממי (היסודי).³⁹

הצעירים שהתקבלו לחברות הנוער הצעירות התחנכו במסגרת לימודים מרוכזת, וכשהגיעו לגיל עליית הנוער המשיכו כחברת נוער רגילה.⁴⁰ היזמה לקליטה בגיל צעיר היתה של התנועות הקיבוציות. יצא שקודם ארגנו הקיבוצים את החניכים לחברת הנוער בקיבוץ, ורק אחר כך קיבלו עבורם את האישור מעליית הנוער. עליית הנוער לא אישרה את קבלת כל החניכים, ולכן כל תקופת שהותם וחניכונם עד הגיוס לצבא של אלה שלא אושרו היה על חשבון התנועה הקיבוצית והמשקים הקולטים. כל החניכים שהיו בני 13 ומטה חונכו על חשבון הקיבוץ.⁴¹

(289), עמ' 4-15; דיווח משיבת הוועד הפועל של הקיבוץ הארצי בעין שמר, 15.12.1950, השבוע בקיבוץ הארצי, 21.12.1950; 'דוח למחלקת הקליטה', אש"צ 2.13(3); ידיעות המזכירות, חבר הקבוצות, 19 (1.2.1951).

37. ישיבת הוועד הפועל של הקיבוץ הארצי בקיבוץ שריר, 4-5.11.1949, אש"צ 5.10.5(12). 'הנוער המזרחי שמגיע יציב יותר מבחינה נפשית מהנוער שהגיע בעבר מאירופה ועבר את השואה', ישיבת מרכז חבר הקבוצות בתל אביב, 3.11.1949, אגמ"ח 2/164, עמ' 5.

38. ישיבת מזכירות מרכזות של הקיבוץ המאוחד, 24.4.1950, אק"מ 8/36/ב1; אלי עמיר, תרנגול כפרות, תל אביב 1983, עמ' 194-203 (להלן: עמיר, תרנגול כפרות).

39. דיווח להנהגה הראשית של חבר הקבוצות על הנעשה בעליית הנוער, 15.9.1949, אגמ"ח 2/111; הקיבוץ המאוחד בשנות תשי"ד-תשי"ז, דין וחשבון לוועידה הי"ז של ההסתדרות הכללית, תל אביב 1955.

40. ישיבת מזכירות מרכזות של הקיבוץ המאוחד, 24.4.1950, אק"מ 8/36/ב1.

41. ישיבת מליאת הקיבוץ המאוחד, 16.4.1953, אק"מ 52/10/ב1.

רוב הנקלטים בחברות הנוער בקיבוצים בתקופה זו היו מארצות האסלאם (גם בקיבוץ הדתי). לרוב לא היה הבדל ממשי ביחס לקליטת בני נוער וילדים מארצות שונות, כפי שהיה אצל המבוגרים, משום שסברו שאת הנוער אפשר לחנך על פי הרעיונות של התנועה והקיבוץ. אי-שמירת מצוות הדת בקיבוצים גרמה לחניכים (אמנם מעטים) לעזוב את חברת הנוער. ההדים על ההלם של הנוער ממציאיותו של לחם בפסח על השולחנות בחדר האוכל הגיעו אפילו לחוץ-לארץ.⁴²

לא ניתן להתעלם מהעול החינוכי והכלכלי הכבד שהיה מוטל על המשקים בתקופה זו. בקיבוץ הארצי היו יותר ממאה ילדים ובני נוער עולים ככל משק. גם בשאר התנועות התחנכו עשרות בני נוער ככל קיבוץ. שירותי החינוך, ההדרכה והטיפול בילדים בלעו את רוב יכולת הפעולה האקטיבית של התנועה הקיבוצית. מכיוון שבאותה עת לא נוספו נקלטים מבוגרים בממדים דומים, הנטל של חינוך הנוער העולה הפך קשה ביותר הן מבחינה כלכלית הן מבחינת העומס על סידור העבודה במשקים. גם אחר כך, כשהשתפר מצבה הכלכלי של הסוכנות, המשיכה העזרה למשקים להיות מועטה, והמצב הכלכלי של הקיבוצים הורע.⁴³

למפגש האינטימי עם חברי הקיבוץ הוותיקים בחדר האוכל, ובעיקר במקומות העבודה, היו היבטים שונים. המפגש היה גורם חברות ראשון במעלה עבור בני הנוער שהגיעו בעיקר מארצות האסלאם. השתלבותם בחברה הישראלית היתה טובה יותר מהשתלבותם של בני אותה ארץ מוצא שלא התחנכו בקיבוץ.⁴⁴ את השפעתם העמוקה של החברים הוותיקים האידאליסטים על חניכי עליית הנוער מתאר אלי עמיר בספרו תרנגול כפרות. לאורך כל הספר מתואר המפגש בעבודה ובהדרכה בחום רב ובהערכה. אך למרות הכול המפגש הזה היה טראומטי לבני הנוער שהגיעו מתרבות אחרת לחלוטין. הם נתקלו לא אחת בחברי קיבוץ שהתנשאו עליהם, על שפתם, על משפחותיהם, על מוצאם ועל מנהגיהם, וגם על כך יש עדות כואבת בספר.⁴⁵

42. 'בעליית הנוער', ידיעות מזכירות הקיבוץ הדתי, 62 (21.2.1951), עמ' 1; פגישה של מזכירות הקיבוץ המאוחד עם משה קול, 15.10.1953, אק"מ ב/52/10.

43. פרוטוקול המועצה הכ"ט של הקיבוץ הארצי בטבריה, 17.6.1950, ידיעות הקיבוץ הארצי, 4 (289); ישיבת מליאת הקיבוץ המאוחד, 16.4.1953, אק"מ ב/52/10.

44. ראו: א' נדר וא' אחירם, חניכי עליית הנוער בחיים עצמאיים, ירושלים תשכ"ב; ח' שלום, חניכי עליית הנוער בקיבוצים, סקרים מעקבים ומחקרים, ירושלים 1982; אלכסנדר אבנת, השפעה של חינוך בחברת הנוער על צעירים מעדות המזרח, חיפה 1982.

45. עמיר, תרנגול כפרות.

קליטת עולים צעירים

נערכו מחקרים על קליטת בני נוער מארצות האסלאם בקיבוצים, וידוע שמבוגרים בעלי משפחות כמעט לא נקלטו בתנועה הקיבוצית בשנים 1948-1954. עם זאת, מעט מאוד ידוע על המאמץ הגדול שעשו הקיבוצים כדי לקלוט עולים צעירים בני 17-21 שעלו מארצות אלה. ראשי התנועה הקיבוצית הגיעו למסקנה כי קליטת עולים צעירים במספרים גדולים אפשרית וכדאית. הם האמינו שהצעירים, שלא כמבוגרים, יוכלו להסתגל לדרך החיים הקיבוצית. שלא כבני הנוער והילדים, קליטת הצעירים לא דרשה השקעה רבה ותועלתם היתה מידית, שכן הם השתלבו מיד בסידור העבודה. גם הצעירים שמחו למצוא מקום שהציע להם מיטה (לרוב באוהל) עבודה ומזון מיד עם הגיעם ארצה.

כדי להגביר את זרם העולים הצעירים לקיבוץ הוחלט לארגן משלחת בין-קיבוצית לצפון אפריקה. את המשלחת ארגנה מחלקת ההתיישבות של הסוכנות, והיא החלה לפעול בסוף 1949. תפקידיה היו: (א) ליצור קשר כבר בחוץ-לארץ עם צעירים הרוצים להצטרף לקיבוץ; (ב) ללוותם מהאנייה עד המשקים; (ג) לארגן את התנועות החלוציות בצפון אפריקה כדי שיכשירו את העולים לקראת קליטה בקיבוץ.⁴⁶

היות שבתקופה זו שהו רוב העולים בימיהם הראשונים בארץ במחנות עולים, יצאו שליחי התנועות הקיבוציות למחנות אלה לשם גיוס קבוצות של צעירים לגרעינים. מבין דרי מחנות העולים הצליחו השליחים לארגן כמה גרעינים חסרי רקע תנועתי. למשל, בקיבוץ עין המפרץ נקלט גרעין של עולים מצפון אפריקה שקיבל את ההכוונה התנועתית במשק רק לאחר התגבשותו.⁴⁷ שיש חודשים לאחר מכן נמסר שהקיבוץ הארצי הצליח לקלוט ממאי עד אוקטובר 1949 יותר מ-500 עולים צעירים חסרי רקע תנועתי קודם. הם היו שלישי מהנקלטים המבוגרים בתנועה. עולים אלה היו רובם מארצות האסלאם.⁴⁸ צעירים רבים מארצות אלה הגיעו גם לתנועות הקיבוציות האחרות, בקבוצות או ביחידים. רוב העולים הצעירים מארצות האסלאם היו דתיים ומסורתיים, ולכן התאימו לקליטה בקיבוץ הדתי ולא בתנועות הקיבוציות החילוניות; ואכן, בידיעות המזכירות של הקיבוץ הדתי נמסר שבחודשים יוני עד נובמבר 1949 הצטרפו 373 עולים לקיבוץ הדתי, 65% (253) מהם היו יוצאי צפון אפריקה. יש לתת את הדעת שב-1 באפריל 1949 היו בקיבוץ הדתי 1,550 חברים בלבד, והנקלטים היו 24% מאוכלוסיית החברים.⁴⁹

46. 'מתחום ועדת העלייה', בקיבוץ, 1 (ינואר 1950), עמ' 5; עלייה וקליטה/התכתבות, אק"מ 1/3/2; 'מיומן המזכירות', השבוע בקיבוץ הארצי, 25.3.1951.

47. פרוטוקולים של ישיבות הוועד הפועל, ישיבה במרחביה, 19.5.1949, אש"צ 5.10.5(12), עמ' 323-326.

48. יומן המזכירות, ישיבת המזכירות, 4.12.1949, שם. כאמור, הקיבוץ הארצי קלט בתקופה זו בעיקר בני נוער.

49. דוח למועצה הרביעית של הקיבוץ הדתי, ידיעות הקיבוץ הדתי, 50 (דצמבר 1949); מאיר ורדי, בצאת ישראל מלוב, ירושלים תשמ"ו.

דיווחים אלה על קליטת העולים מארצות האסלאם בקיבוץ ב-1949 מעידים לכאורה על הצלחה, אולם תחושת ההצלחה לא נמשכה זמן רב. לאחר חודשים אחדים רק מעטים נשארו במשקים.

כדי להסביר את העזיבה של הנקלטים הצעירים יש לזכור כי היתה זו תקופה שבקיבוץ התמודדו גם עם עזיבה רבה של חברים ותיקים.⁵⁰ ייתכן שאווירת העזיבה דבקה גם בנקלטים הצעירים. העדויות על דיונים שעסקו בעזיבת הצעירים מעטות יחסית לחומר הרב בנושא הקליטה, ואין תשובה ברורה לשאלה מדוע כמעט כל הנקלטים הצעירים מארצות האסלאם עזבו את המשקים.

יעקב צור מקיבוץ עין הנציב (הקיבוץ הדתי) סובר כי הסיבה העיקרית לעזיבת הגרעין הטריפוליטני את עין הנציב היתה אי-הבנה של עקרונות השיתוף הבסיסיים של הקיבוץ. בסוף החודש הראשון לשהותם של העולים הצעירים בקיבוץ הם הגיעו למזכירות וביקשו את משכורתיהם. לדבריו, לא היתה להם כל מוכנות מנטלית לקבל את רעיון השיתוף והאחריות ההדדית, אף שהם עצמם היו 'חומר אנושי טוב'. הם לא היו פליטים, וכמה מהם היו משכילים למדי, אולם חסרו להם מוכנות נפשית וחינוך לחיי שיתוף, ולכן בתוך זמן קצר הם עזבו את המשקים.⁵¹

ברוח של הקיבוץ הדתי, העוסק בבעיות המיוחדות בקליטת העלייה מצפון אפריקה, מובאת סיבה נוספת לעזיבה של רבים מעולים אלה: הצורך לעזור להורים שבאו לארץ גרמה לעולים הצעירים לעזוב את המשקים לאחר שהייה של זמן קצר במשקים.⁵²

עליית משפחות כמעט לא היתה קיימת בקליטת העולים מאירופה כי לאחר השואה לרוב העולים לא נותרו משפחות. לעומת זאת, הבעיה התעוררה בכל התנועות הקיבוציות בשלב מוקדם של קליטת העולים מארצות האסלאם. עם עליית המשפחות, גם חברי גרעינים וגם חברי קבוצות נוער עזבו את המשקים וחזרו לחיק המשפחה, ובקיבוץ אמרו: 'המומנט המשפחתי הוא חזק ביותר בעלייה זו'.⁵³ המשפחה היהודית בארצות האסלאם חיה בדרך כלל במסגרת רב-דורית, והקשרים המשפחתיים היו חזקים מאוד. הניתוק מהמשפחה אירע לא בגלל מלחמה, אלא בגלל העלייה של אחד מבני המשפחה, ולכן עם עליית שאר בני המשפחה נטו הצעירים לחזור לחיקה החם של משפחתם. התנועות הקיבוציות חיפשו דרכים למניעת העזיבות. לדוגמה, בישיבת ועדת הקליטה של חבר הקבוצות נמסר שהגרעין המצרי נקלט בנווה איתן שבעמק בית שאן ולא במשמר דוד, כפי שהוחלט קודם לכן, בגלל החשש מהתפרקות הגרעין. ההורים של חברי הגרעין עמדו להגיע ארצה, והתנועה לא רצתה לשלוח את הגרעין לקיבוץ הנמצא במרכז הארץ, בקרבה להורים העולים, מחשש שמא יעזבו חברי הגרעין כדי להתלכד עם בני משפחתם.⁵⁴

50. כהן-פרידהיים, 'החלוץ שנותר מאחור', עמ' 174-175.

51. ריאיון שערכתי עם ד"ר יעקב צור מעין הנציב, 21.6.2001.

52. דוח ישיבת המזכירות המורחבת, כ"ו באלול תש"ט, ידיעות הקיבוץ הדתי, 50.

53. ביולטין מס' 29, ההנהגה העליונה של גורדוניה — מכבי הצעיר, 7.11.1949, אגמ"ח 8/14.

54. ידיעות המזכירות, 7, 21.3.1949, שם, 1/163.

היה או לא היה? – הקיבוצים לא רצו לקלוט עולים מארצות האסלאם

סיבה נוספת לעזיבת רוב הנקלטים היא התנהגותם של חברי הקיבוץ כלפי העולים הצעירים מהמזרח. היחס של חברי הקיבוץ היה לעתים מתנשא ופוגע, הם ראו בהם 'אנשים לא נאורים, מדרגה שנייה, למרות שרובם היו בוגרי תיכון ודוברי שפות אחדות'.⁵⁵ בדיווח ועדת הקליטה של חבר הקבוצות נמסר על היחס בקיבוץ קריית ענבים ל-50 מחברי גרעין עולים, שהיו חניכי גורדוניה והחלוץ הצעיר בערן. בדיווח מנסה הדובר להסביר את הסיבות לבעיות בקליטת הקבוצה: 'קבוצה כזאת יכולה להוות בסיס לקליטה רחבה ואכן בעקבותיה הגיעו גם אחרות לתנועה. הקליטה הצליחה לא בגלל הקבלה אלא למרות הקליטה הגרועה [...] החברים הקולטים הערימו קשיים שכן לא היו רגילים לאנשים ממדינות אלו והמנטאליות שלהם היתה שונה'.⁵⁶

אפשר לומר שהתנועות הקיבוציות והמשקים היו מעוניינים בקליטת הצעירים העולים מארצות האסלאם ואף התאמצו לקלוט אותם, אולם היחס של חברי המשקים עצמם לעולים היה מסויג ביותר, ולעתים מתנשא ופוגע ואולי אף עודד את עזיבתם. קרוב לוודאי שהסיבה לעזיבת רוב העולים הצעירים את הקיבוץ היא צירוף הגורמים שנמנו לעיל: הרצון להצטרף למשפחות שהגיעו לארץ, חוסר התאמה לחיים בקומונה הקיבוצית והיחס של חברי הקיבוץ.

בכתובים מאותה תקופה וכן בפרוטוקולים של אספות קיבוץ ושל מרכזי התנועות מודגשת האכזבה הקשה מעזיבתם של הצעירים שנתלו בהם תקוות רבות כל כך. המאמץ הרב שהושקע בניסיון לקרב את העולים לקיבוץ וחוסר ההצלחה יצרו תסכול רב בקרב חברי הקיבוץ.

שינויים בקליטת עולים צעירים בגלל השינוי בארצות המוצא

עד מאי 1950 יותר ממחצית העולים הגיעו מאירופה, אולם ממאי 1950 עד סוף 1954, יותר מ-70% מהעולים שעלו לארץ באו מארצות מוסלמיות. חלק ניכר מהעולים עלו לארץ במסגרת עליית הקהילה כולה, אך כשהתמעטה העלייה, ממאי 1951 ואילך, כמעט כל העולים ארצה היו צעירים שעלו ללא המשפחות, בעיקר מצפון אפריקה.

האם בתנועה הקיבוצית היה הבדל בנכונות לקלוט את העולים הצעירים בגלל מוצאם השונה? על פי החומר הארכיוני נראה שבמוסדות של התנועות הקיבוציות לא נערכו דיונים מיוחדים על קליטת העולים מארצות האסלאם. הנושא כלל לא עלה בישיבות, וגם אין לו הדים בכתבי העת ובעלונים של התנועות.

55. ריאיון עם אלברטין בנימין (סומך), 10.2.2006. אלברטין עלתה לארץ בהיותה בת 20 ב-1949 והגיעה עם קבוצת הכשרה של 40 עולים צעירים מעיראק לחצי שנת הכשרה לגן שמואל ומשם לקיבוץ חצור. לדבריה, איש מחברי הקבוצה לא נשאר בקיבוץ.

56. ספר הועידה הרביעית של חבר הקבוצות, 19.9.1949-15, עמ' 68, אגמ"ח.

שאלת היחס לקליטת עולים מארצות האסלאם בקיבוץ צריכה להיבחן על פי 'מבחן התוצאה': באילו תנועות אכן נקלטו עולים מארצות אלה ובאילו לא נקלטו? משנת 1950 ואילך רוב הנקלטים בתנועות הקיבוציות החילוניות (שכללו כ-90% מחברי התנועה הקיבוצית) היו עולים צעירים מארצות האסלאם.⁵⁷ כשעולים צעירים מארצות אלה היו לרוב הגדול של העולים ארצה, לא חלה ירידה במספר הנקלטים בקיבוץ.⁵⁸ להפך, מספר העולים שנקלטו בתנועה הקיבוצית בתקופה זו הלך וגדל משנה לשנה. העולים הצעירים נקלטו בתנאים קשים: רובם שוכנו באוהלים בשולי הקיבוץ, לעתים ללא מיטות, אך הם היו כשירים לעבודה, והמשקים כנראה שמחו לקלוט אותם. הצעירים שנקלטו באו למשקים ישירות מארצות המוצא או מהמעברות ומריכוזי עולים בארץ. הקשר שלהם לרעיון הקיבוצי היה רופף ביותר, ולכן רבים מהם עזבו את הקיבוץ בהזדמנות הראשונה שנקרתה בדרכם, אך המשקים היו מוכנים להמשיך לקלוט עוד עולים מפני שהם היו צעירים וקליטתם היתה כדאית.⁵⁹ נכונותם של הקיבוצים לקלוט את העולים הצעירים מארצות האסלאם בימיהם הראשונים בארץ, למרות העויבות, היתה חשובה מאוד לעולים עצמם. עוד בארץ המוצא הם ידעו שיש להם כתובת ברורה שיגיעו אליה. הם ידעו שבקיבוץ יקבלו סידור ראשוני מיד עם הגיעם ארצה, ולאחר מכן, לאחר שילמדו את השפה ויסתגלו לארץ החדשה, יוכלו לעזוב. לקליטה זו, גם אם היתה זמנית, היתה חשיבות רבה להצלחת השתלבותם בארץ. כשעזבו העולים את הקיבוץ הם היו בעלי מעמד אחר מזה של עולים אחרים. לאחר שהסתגלו לארץ החדשה בתקופת חייהם בקיבוץ היה להם גם קל יותר לעזור לבני משפחותיהם כשעלו.

הקיבוץ הדתי היה יוצא דופן מבחינת יחסו לקליטת עולים מארצות האסלאם. בתנועות הקיבוציות החילוניות מספר הנקלטים גדל כשהעלייה לארץ היתה בעיקר מארצות האסלאם, ועם הגידול בעלייה מארצות אלה, בקיבוץ הדתי חלה דווקא ירידה ממשית בהיקף הקליטה. בשנת תשי"י היה גידול של 57% באוכלוסייה הבוגרת בקיבוץ הדתי,⁶⁰ ואילו בשנים 1951-1953 ירדה הצמיחה לאחוזים מעטים. אף על פי שבדרך כלל לא נאמר

57. אין מדובר כאן בעולים שנקלטו בחברות הנוער במשקים, שבתקופה זו היו רובם מארצות המזרח.
 58. ברוח סיכום מתש"י נמסר כי למשקי הקיבוץ המאוחד הגיעו 4,546 עולים, רובם (3,500) מארצות המזרח, ראו 'סיכום שנת תשי"י', בקיבוץ, 25 (ספטמבר 1950), עמ' 3. בחבר הקבוצות דווח שמוצאם של 75% מתוך 1,604 העולים שנקלטו ב-1950 היה מאסיה ומצפון אפריקה. רשימת הגרעינים וקבוצות העולים שנקלטו בחבר הקבוצות ב-1950 על פי מקום הקליטה, מספר החברים וארץ המוצא, ארכיון האיחוד ברמת אפעל 9/57. רוב העולים שהגיעו לחבר הקבוצות בתשי"א היו צעירים מעיראק, סיכומי שנת תשי"א, ידיעות המזכירות, חבר הקבוצות, 84 (9.10.1951). במועצה הכ"ט של הקיבוץ הארצי נמסר כי רוב העולים שנקלטו בקיבוץ הארצי היו ממוצא מזרחי, ראו דיוני המועצה הכ"ט, 16-18.6.1950, אש"צ 2(6).20.5; זאב יחיאלי ממחלקת העלייה, דברים במועצה הכ"ט של הקיבוץ הארצי, 16.6.1950, ידיעות הקיבוץ הארצי, 4 (289), עמ' 4-15.
 59. פרוטוקול דיוני המוסד לתיאום, 25.7.1951, אצ"מ S43/17.
 60. דוח על הקליטה בתנועה הקיבוצית, ארכיון האיחוד 1/268 (בשנה זו הגיעו עולים רבים מרומניה).

היה או לא היה? – הקיבוצים לא רצו לקלוט עולים מארצות האסלאם

הדבר במפורש, מתברר כי בתנועת הקיבוץ הדתי נמנעו במכוון מלקלוט עולים מארצות האסלאם.⁶¹

יש לזכור כי בשנים הראשונות שלאחר קום המדינה דמו המשקים הדתיים לתחנת רכבת. תופעה של קיבוץ המשמש נקודת מעבר היתה מוכרת מימיה הראשונים של התנועה הקיבוצית, והיא בלטה בעיקר בקיבוץ הדתי. רבים מהעולים היו קשורים בחוץ-לארץ לתנועות החלוציות הדתיות, והם פנו למשקים המעטים של תנועה קטנה זו עד שארגנו את ענייניהם במקום אחר בארץ ואז עזבו את הקיבוץ. הפיכת הקיבוץ לתחנת מעבר, כתובת ראשונה לעולים לארץ, היתה כנראה הגורם העיקרי להתפרקותו של קיבוץ מכורה.⁶² סופו של קיבוץ מכורה קיצוני, אך בכל המשקים של הקיבוץ הדתי היתה תחושה של תחנת מעבר שהמונים רק עוברים בה בדרךם להשתקע במקומות אחרים בארץ.

יוצא אפוא שכשבתנועות החילוניות היה מחסור חמור בנקלטים, היו די והותר עולים אשכנזים-דתיים שהיו מוכנים להיקלט או לעבור תקופת חיים קצרה בקיבוץ דתי ולא בקיבוץ חילוני, וקליטתם היתה קלה מקליטת עולים מארצות האסלאם. לפיכך לאחר כישלון הקליטה של צעירים מצפון אפריקה ב-1949, חברי המשקים הדתיים לא היו מוכנים לקלוט צעירים מארצות האסלאם, שרבים מהם היו מסורתיים והיו מוכנים להיקלט רק בקיבוץ הדתי.

הנהגת התנועה, שלא היתה מודעת לחוסר רצון המשקים לקלוט עולים מארצות האסלאם, השקיעה עבודה רבה בקירוב יהודי צפון אפריקה אל הקיבוץ הדתי עוד לפני עלייתם ארצה. בצפון אפריקה הוקמו קני התנועה כדי לחנך את הנוער לערכי הקיבוץ הדתי. בדרום צרפת הוקמו מרכזי הכשרה לעולים מצפון אפריקה שאותם ניהלו בעיקר אנשים שהיו קשורים לקיבוץ הדתי. שליחי הקיבוץ הדתי עודדו צעירים ובני נוער ממשפחות דתיות בצפון אפריקה לעזוב את משפחותיהם ולעלות ארצה,⁶³ אולם המספרים מוכיחים שצעירים אלה כמעט לא נקלטו במשקי התנועה.

ברוח על מצב הקליטה במשקי הקיבוץ הדתי מראשית 1950 נמסר שהקליטה הקשה במשקים אינה מאפשרת עבודה סדירה בקרב העולים כמו שנעשה בשאר התנועות. רוב

61. בעלונים של הקיבוץ הדתי הובא בכל עלון שלאחר ראש השנה, בשנים תש"א-תש"ט, דיווח מפורט של תנועת היישוב והאוכלוסייה בקיבוץ הדתי. בראשית תש"א ובראשית תש"ג הדיווח חסר לגמרי, ובראש השנה תש"ב ותש"ד נמסר רק על אוכלוסיית הקיבוץ הדתי ללא דיווח על כניסה ויציאה של קבוצות באוכלוסייה במשך השנה. מדיווח זה עולה כי בשנתיים גדלה אוכלוסיית המבוגרים בקיבוץ הדתי ב-76 איש בלבד.

62. קיבוץ מכורה, שבתקופת מלחמת העולם השנייה הקים אותו גרעין של הקיבוץ הדתי מרומניה, התפרק בראשית 1950. לדברי חבריו, הגורם העיקרי לפירוק המשק היה הפרופורציות בין גרעין הקבע הקטן למספר הרב של עולים שעברו את המקום ויצרו תחושה של חוסר יציבות, ראו: יפה הרטום-גרין, 'סיפורה של מכורה', עבודה סמינריונית, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1997.

63. השליחים מכל התנועות עודדו את הצעירים לעזוב את הבית ולעלות היות חששו לגורל היהודים בארצות האסלאם. יש לזכור כי היה זה שנים אחדות לאחר השואה, הצעירים שעלו מאירופה בעליית הנוער ניצלו, ואלה שנותרו מאחור הושמדו.

הקבוצות של הקיבוץ הדתי לא היו מוכנות לקלוט עולים מצפון אפריקה בלי לראותם מראש, אלא שההסדרים במחנות לא אפשרו זאת.⁶⁴

כבר בקיץ 1950 חיכתה קבוצה של 35 אנשים שהשתייכו לגרעין המרוקני והוכשרו הכשרה ארוכה במחנה הכשרה בצרפת (שמונה חודשים או יותר) לעלות ולהצטרף לקיבוץ הדתי. בישיבת המזכירות העוברת של הקיבוץ הדתי הוחלט להעבירם לבארות יצחק בגלל הצורך של המשק בידיים עובדות. בהחלטה נאמר שאם בבארות יצחק לא יוכלו להבטיח תנאים מתאימים לגרעין, הם יוכלו ללכת ללביא או למשוואת יצחק. רוח הדברים בדוח הישיבה היא של חוסר רצון ברור של המשקים לקלוט את הקבוצה. הדוח מסתיים במילים 'יש להודיע לצרפת שאת תאריך עלייתם ומקום קליטתם עוד נודיע להם'. מאוחר יותר הגיעה הקבוצה לארץ, לאחר שנה בהכשרה בצרפת, ונתקעה במחנה בעתלית כי שום קיבוץ לא רצה לקבלה.⁶⁵

במכתב אל מזכירות הקיבוץ הדתי בתל אביב תיאר אהרון סקורניק מקיבוץ שלוחות תמונה קשה של אי-נכונות משקי הקיבוץ הדתי לקלוט צעירים מצפון אפריקה. את המכתב הוא מסכם במילים:

יש אפוא לקבוע:

א. מזכירות הקיבוץ הדתי מזניחה באופן חמור ביותר את אפשרויות הקליטה שלה.
 ב. הקבוצות שלנו לא מעוניינות לקלוט מיוצאי ארצות צפון-אפריקה.
 לאור כל זה, על המזכירות המורחבת להחליט אם יש להסכים להמשך הדרך של הקבוצות לא לקלוט יוצאי ארצות צפון אפריקה, ובזה לסגור אחת ולתמיד את המעין היחידי לתוספת לקיבוץ מהעלייה החדשה. אם ההחלטה תהיה המשך הדרך הנוכחית הרי יש להפסיק מיד את החינוך לקיבוץ בארצות הללו ולהפסיק את ההכשרות בצרפת כדי לא לגרום לצרות שאנשים תמימים ירצו להיכנס למסגרת הקיבוץ הדתי ונציגי הקיבוץ אפילו לא יופיעו לקבלם.

נדע באופן ברור מהו היחס של מוסדות הקיבוץ לבעיה זו.

בב"ח לתו"ע [בברכת חברים לתורה ועבודה]

אהרון סקורניק⁶⁶

קשה להתעלם מהעובדה כי לקיבוץ הדתי היו הרבה יותר שליחים בארצות כמו אנגליה וארצות הברית מאשר במחנות העולים ובמעברות שבארץ. לתנועה לא היה אפילו שליח אחד במחנה שער העלייה, שם פעלה משלחת של עשרות חברי קיבוץ מהתנועות השונות.⁶⁷

64. פרטי-כל ישיבת המזכירות הפעילה, 22.1.1950, אק"ד 119-885.

65. פרטי-כל ישיבת המזכירות העוברת, 27.9.1950, אק"ד 241-41.

66. אהרון סקורניק למזכירות הקיבוץ הדתי, י"ג באלול תשי"א, שם.

67. נתן בליו'בסקי, שליח הקיבוץ המאוחד במחנה 'שער העלייה', העיד בדיוני מועצת הקיבוץ המאוחד כי במחנה זה לברו פעלו באותה תקופה כ-40 שליחים של התנועות הקיבוציות השונות, בקיבוץ,

היה או לא היה? – הקיבוצים לא רצו לקלוט עולים מארצות האסלאם

גם שליח שיצא לצפון אפריקה לא נמצא.⁶⁸ לעומת זאת, לארצות הברית נשלחו שמונה שליחים מהקיבוץ הדתי על משפחותיהם.⁶⁹

בקיץ 1950 היה מצבו של הקיבוץ הדתי שונה מאוד ממצבו בתום מלחמת העצמאות. הקיבוצים שוקמו, והקיבוץ הדתי היה קשור למפלגת הפועל המזרחי, שהיתה חלק מהקואליציה, שלא כרוב המשקים של התנועה הקיבוצית שעוד היו קשורים למפ"ם, שהיתה באופוזיציה.

באמצע 1951 נעצרה העלייה מרומניה ומאירופה בכלל, ושוב לא היו מועמדים אשכנזים רבים לקליטה גם בקיבוץ הדתי. הנתונים הסטטיסטיים מלמדים כי משנה זו ואילך חלה ירידה דרמטית בקליטת מבוגרים בקיבוץ הדתי והעלייה במספר המבוגרים החיים בקיבוץ נעצרה לחלוטין (להבדיל ממה שקרה בתנועה זו לפני כן וממה שקרה לאחר מכן בתנועות הקיבוציות החילוניות). אולם גם עניין זה לא שינה את יחסו של הקיבוץ הדתי, ששייך לידיים עובדות, לקליטת עולים צעירים מצפון אפריקה.

אפילו בנושא קליטת גרעיני עולים בוגרי תנועת הנוער הדתית מארצות האסלאם הורגשה בקיבוץ הדתי אפליה לרעה בקליטה לעומת הקליטה של בוגרי התנועה מארצות הרווחה. לקראת עליית גרעין התנועה מאנגליה או מארצות הברית נערכו ישיבות ומאבקים בין משקים על קליטת הגרעין, ואילו את גרעיני בוגרי התנועה מצפון אפריקה העבירו ממשק למשק (כתפוח אדמה לוהט), והמשקים שקלטו אותם בסופו של דבר עשו זאת בעל כורחם.⁷⁰ אחר כך הושארה קבוצה של חברת נוער מצפון אפריקה באוהלים כדי לפנות את המבנה, שנבנה במימון עליית הנוער, לגרעין האנגלי.⁷¹

25 (ספטמבר 1950), עמ' 11-12. דוד אינטרליגטור מהקיבוץ הדתי כתב למחלקת העלייה של הפועל המזרחי שטרם נמצא אדם מתאים שיטפל בשער העלייה בעתלית בקליטת עולים לקיבוץ הדתי. במכתב הוא העיר: 'גם אם יטפלו שם בקליטה לקיבוץ, התוצאות תהיינה זעומות עד מאד', 22.5.1951, אק"ד 379-60.

68. פרטי-כל ישיבת המזכירות העובדת, שם, 27.5.1951. במכתב לשליחי הקיבוץ הדתי נמסר שהשליחות לארצות המזרח בעייתית מאוד, 'קשה למצוא אנשים מתאימים לשליחות כזאת. נודה שגם אין נכונות רבה לצאת לארצות אלה, הן מתוך ההערכה הפסימית של סיכויי ההצלחה והן מתוך תנאי העבודה הקשים בארצות אלה' (ההרגשה שלי), מתוך מכתב לשליחי התנועה בבודפשט, 18.5.1951, אק"ד 370-60. כמה ימים אחר כך, בישיבת המזכירות העובדת של הקיבוץ הדתי, מסר אינטרליגטור שנמצא חבר לשליחות בקנדה ושליח נוסף לארצות הברית, פרטי-כל ישיבת המזכירות העובדת, 27.5.1951, אק"ד 379-60.

69. אק"ד 370-60, 14.1.1951.

70. בדיווח על קליטת שני גרעינים, הראשון מאנגליה, שהיו בו 20 חברים, והשני ממרוקו, שהיו בו לפחות 35 חברים, לגרעין האנגלי יוחדו 16 שורות, ומתואר מאבק בין שני קיבוצים שביקשו לקלוט את הגרעין. לעומת זאת, לגרעין ממרוקו יוחדו שלוש שורות בלבד, והוחלט שאם יגיעו יותר מ-40 איש, הם יחולקו בין שני קיבוצים (לא מצוינים אפילו שמות הקיבוצים האלה), אק"ד 379-60, 8.4.1951.

71. דוד ישראלי מעליית הנוער הדתי למזכירות קבוצת שלוחות, שם, 22.5.1951.

המדור הבינקיבוצי לעולים צעירים

בראשית 1951 הוקם מדור מיוחד במחלקת הקליטה של הנהלת הסוכנות: 'המדור הבינקיבוצי לעולים צעירים'.⁷² מדור זה טיפל בקליטת בני נוער בגיל 16-18 משני מקורות: 'הכשרות ביניים', ממעברות ומריכוזי עולים בארץ, ו'הכשרות צעירות' שהורכבו מעולים צעירים שאורגנו עוד בחוץ-לארץ, בעיקר בצפון אפריקה. ארגון הקליטה נעשה על חשבון התנועה הקיבוצית וביזמתה, ללא תשלום או תמיכה של מוסד כלשהו. העולים הצעירים עבדו חמש שעות ביום במשך חמישה ימים בשבוע ויום מלא פעם בשבוע וקיבלו 15 שעות לימוד בשבוע.⁷³ הצעירים גם קיבלו תשלום של עשר ל"י לחודש מהקיבוץ עבור משפחותיהם.⁷⁴

התנועות הקיבוציות היו נלהבות לקלוט את העולים הצעירים. התנועה היחידה שלא הצטרפה למאמץ של קליטת צעירים אלה היתה הקיבוץ הדתי.⁷⁵

אף על פי שרק מיעוט העולים הצעירים נקלט לאורך זמן במשקים, היתה שביעות רצון מקליטה זו. גם אלה שעזבו לאחר זמן קצר עשו את קליטתם הראשונית בארץ בקיבוץ, ובזמן שהיו במשקים הם תרמו להם בעבודה והסתגלו בעצמם לחיים בארץ. חלק ניכר מהקליטה של ההכשרות הצעירות מצפון אפריקה נעשה במשקים צעירים שמצבם הכלכלי היה קשה, והעולים הצעירים היו תגבורת חשובה.⁷⁶ אך למרות הרצון והנכונות לקלוט, והתנאים הטובים יחסית שקיבלו, רק מעטים מאוד מהעולים הצעירים נשארו במשקים לאורך זמן.

כשהחלו להגיע עולים צעירים מצפון אפריקה כינס המרכז החקלאי של ההסתדרות את הזרמים בהתיישבות כדי לדון בקליטתם. בעקבות הפגישה כתב דוד אינטרליגטור, מראשי הקיבוץ הדתי, ליצחק רפאל, בהנהלת הסוכנות בירושלים:

המזכירות של הקבוץ הדתי דנה היום בדבר קבלת הנוער בגיל 16.5-18 מארצות צפון אפריקה המתחילים להגיע במכסה של אלף נוער לחודש. עם כל המעמסה שקליטה זו מטילה על המשקים, נראה שהתנועות הקיבוציות יקלטו את כל הנוער שגיע. חלקו של הקיבוץ הדתי בקליטה זו יהיה קטן ביותר (נקלוט כמה עשרות ולא יותר) כי אין אנו יכולים לעמוד בתנאים שהסוכנות מציעה. החלטנו לפנות אליך בשאלה: האם אין לנקוט עמדה מטעם הפועל המזרחי לצורת

72. מתוך הקיבוץ המאוחד בשנים תש"י-תשי"ד, דוח לוועידה ה"ז של ההסתדרות הכללית, תל אביב 1955.

73. 'דוח על העלייה', בקיבוץ, 77 (ספטמבר 1951), עמ' 8-10.

74. דוד אומנסקי מעליית הנוער לתנועות הקיבוציות 5.11.1951, ארכיון האיחוד 15/355.

75. פרטי-כל ישיבת המזכירות העוברת, 13.8.1951, אק"ד 41-242; פרטי-כל משיבת המזכירות הפעילה, 22.1.1950, שם, 119-885; דוד אינטרליגטור לח' יזרעאלי, 8.6.1951, שם, 60-379.

76. 'דוח על העלייה', בקיבוץ, 77 (ספטמבר 1951), עמ' 8-10.

היה או לא היה? – הקיבוצים לא רצו לקלוט עולים מארצות האסלאם

קליטה זו המעבירה את הנוער, שברובו בודאי דתי, למשקים חופשיים? אם כי ברור לנו שאין לעכב את העולים האלה בארצות מגוריהם, נדמה לנו שיש לברר בתוכנו את צורת קליטתם בארץ.⁷⁷

מכתב זה מאמת את הטענה על נכונות התנועות הקיבוציות החילוניות לקלוט את כל העולים הצעירים מצפון אפריקה. המכתב גם מאשר את הטענה שהמשקים של הקיבוץ הדתי לא היו מוכנים להשתתף בקליטת עולים אלה.

סיכום

ככלל קלטה התנועה הקיבוצית רק חלק קטן מתוך העלייה הגדולה בשנים 1948-1954. התנועה הקיבוצית היתה קטנה ולא היתה מסוגלת לקלוט עולים רבים בבית הקיבוץ. עם זאת, לקליטה המועטה של עולים מארצות האסלאם היתה סיבה נוספת: העולים, שרובם עלו במסגרת של עליית קהילות ומשפחות שלמות, לא היו מוכנים ולא היו מסוגלים להיקלט בקומונה הקיבוצית ולהשתלב באורח החיים הקיבוץ. אפשר היה להעביר משפחה מזרחית דתית למושב, ואפילו למושב שיתופי (שהייצור בו משותף, אך הצריכה והחיים נשארים במסגרת המשפחתית העצמאית), אך לא היה אפשר לכפות על משפחות שומרות מסורת מארצות האסלאם להיקלט ולחיות בקיבוץ, שנעשה בו ניסיון לשבור את המסגרת המשפחתית ולא נשמרו בו מצוות דת מינימליות.

למרות זאת, התנועה הקיבוצית קלטה ומילאה תפקיד חשוב ומרכזי בחינוכם של ילדים ובני נוער רבים שעלו מארצות האסלאם ובשילובם בחברה הישראלית. כל התנועות פתחו את שעריהן לקליטתם ונשאו ברוב העול הכלכלי והחינוכי הכרוך בכך, ולפיכך מילאו תפקיד מרכזי וחשוב בקליטת בני נוער אלה בארץ. למרות זאת, רבים מנסים להמעיט בערך המעשה בטענה שקליטת הנוער היתה כדאית לקיבוץ מבחינה כלכלית מפני שעליית הנוער שילמה לקיבוץ עבור חינוך הילדים ובני הנוער. במאמר זה הוכח כי טענה זו אינה נכונה. רוב העול הכלכלי והחינוכי של חברות הנוער נפל על כתפי הקיבוצים עצמם. עם זאת, ייתכן שאחת הסיבות ליחס השלילי של רבים מיוצאי ארצות האסלאם כלפי הקיבוץ היא שפעילות הקיבוץ בחינוך בני הנוער שעלו מארצות מוסלמיות וקידום קליטתם בארץ הרחיקו אותם ממשפחותיהם ומהדת.

רבים מהעולים הצעירים מארצות האסלאם, בני 17-22, שעלו ארצה בגפם, נקלטו בראשית דרכם בקיבוץ ושם עשו את צעדיהם הראשונים בארץ, אך כמעט כולם עזבו את הקיבוץ בתוך זמן קצר. נראה כי הסיבה העיקרית לעזיבה היתה דרך החיים השיתופית, הרחק מבני המשפחה. דרך חיים זו לא התאימה לצעירים אלה (כפי שלא התאימה לרוב

77. דוד אינטרליגטור ליצחק רפאל, 15.2.1951, אק"ד 370-60. ההדגשה שלי.

הציבור). מלבד זה, יחסם של חברי הקיבוץ נתן לצעירים את העילה לנטישת המסגרת, אף שבאותם ימים נחשבה פסגת החלוציות והציונות.

גם בעבר, רוב הנקלטים בתנועה הקיבוצית רק 'עברו' בה ולא נשארו בה זמן רב (כשליש מתושבי הארץ הוותיקים, שעלו לפני קום המדינה, חיו תקופה מסוימת בקיבוצים). אולם שלא כמו העוזבים האלה, שנשארו בלבם הערכה רבה לחברי הקיבוץ ולרעיון הקיבוצי,⁷⁸ רבים מהצעירים, שעלו מארצות האסלאם וחיו רק תקופה קצרה בקיבוץ, עזבו אותו כשהם נושאים בלבם טינה כלפי חברי הקיבוץ.

אין לשכוח שהשהייה בקיבוצים בימים הראשונים בארץ היתה רבת-חשיבות עבור עולים צעירים אלה שעלו בגפם. הם ידעו מראש שיוכלו להגיע למקום שישפק להם בסיס ראשוני בארץ החדשה, וממנו יוכלו לצאת בידעם את השפה ובהכירם את המציאות הישראלית. היתה בכך תרומה חשובה לא רק להשתלבותו של העולה הצעיר עצמו, אלא אף ליכולתו לעזור למשפחתו, שעלתה אחריו.

במחקר נמצא הבדל ברור בקליטת הצעירים מארצות האסלאם בין התנועות החילוניות לבין הקיבוץ הדתי. למרות העזיבות, שפגעו ביציבות של המשקים הקולטים, היתה נכונות בקיבוצים החילוניים להמשיך לקלוט צעירים אלה. הגישה של הקיבוץ הדתי לקליטת העולים בתקופה זו היתה גורלית עבור התנועה הקיבוצית כולה. התנועות הקיבוציות החילוניות לא יכלו לקלוט צעירים מסורתיים, שהיו רוב בקרב העולים הצעירים מארצות האסלאם. המשקים של הקיבוץ הדתי, שהיתה התנועה הקיבוצית היחידה שיכלה לקלוט את העולים שומרי המסורת, לא היו מוכנים להתמודד עם הבעיות שהעלייה הזאת הציבה לפניהם. המשקים של הקיבוץ הדתי סירבו לקלוט עולים צעירים מארצות האסלאם. ייתכן שסירובם הוא הבסיס לדעה המקובלת היום בחברה הישראלית שבתנועה הקיבוצית לא רצו לקלוט עולים שאינם אשכנזים.

מהמחקר עולה בבירור שבתקופה זו התנועות הקיבוציות החילוניות רצו לקלוט ואף קלטו צעירים רבים שהגיעו מארצות האסלאם ולא היתה להם העדפה לקליטת עולים אשכנזים דווקא. אולם למרות עובדה זו השתרשה הדעה המוטעית כי הקיבוצים לא רצו לקלוט עולים שבאו מארצות האסלאם. בגלל דעה מוטעית זו לא זכתה התנועה הקיבוצית להערכה שהיתה ראויה לה על ההוצאות המרובות והמאמצים הגדולים שהיו כרוכים בקליטת עולים כה רבים בתוך הבית הקיבוצי.

78. כנרי, 'התנועה הקיבוצית במעבר מיישוב למדינה', עמ' 187-197.